Ilmiy tadqiqotlar va ularning yechimlari jurnali
Aoka guvohnoma № 323759 ISSN: 3060-4818

OILA MUNOSABATLARIDA PSIXOLOGIK MUHITNING FARZANDLAR RUHIY RIVOJLANISHIGA TA'SIRI

Aminova Gulnoza Azimboyevna
https://doi.org/10.5281/zenodo.23274228

Annotatsiya: Ushbu maqolada oila munosabatlaridagi psixologik muhitning farzandlar ruhiy rivojlanishi, emotsional barqarorligi, ijtimoiy moslashuvi, o'zini anglash jarayoni va shaxslararo munosabatlarni shakllantirishga ta'siri ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Oiladagi o'zaro hurmat, mehr-muhabbat, ota-onaning hissiy qo'llab-quvvatlashi va izchil tarbiya usullarining bola rivojlanishidagi ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, oilaviy nizolar, keskin muloqot, emotsional befarqlik va doimiy stressning bolalarning ruhiy holati hamda xulq-atvoriga ehtimoliy ta'sirlari mavjud ilmiy tadqiqotlar asosida ko'rib chiqiladi. Maqolada Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti, UNICEF hamda rivojlanish psixologiyasi sohasidagi ilmiy adabiyotlardan foydalanilib, oilaviy muhitni baholashda bolaning yoshi, individual xususiyatlari, ijtimoiy sharoiti va ota-onalar bilan munosabatlarining o'zaro bog'liqligiga e'tibor qaratiladi. Tadqiqot natijasida farzandlarning sog'lom ruhiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlash uchun oilada xavfsiz, barqaror, mehrga asoslangan va ochiq muloqotga imkon beradigan muhitni shakllantirish zarurligi asoslanadi.
Kalit so'zlar: oila munosabatlari, psixologik muhit, farzandlar ruhiy rivojlanishi, emotsional barqarorlik, ota-ona munosabati, oilaviy nizolar, ijtimoiy moslashuv, tarbiya, psixologik xavfsizlik.

Abstract: This article provides a scientific and theoretical analysis of the influence of the psychological climate within family relationships on children's mental development, emotional stability, social adjustment, self-awareness, and interpersonal relationships. It examines the importance of mutual respect, affection, parental emotional support, and consistent parenting practices in child development. The potential effects of family conflict, harsh communication, emotional neglect, and persistent stress on children's psychological well-being and behavior are discussed in light of existing research. The article draws on publications by the World Health Organization, UNICEF, and researchers in developmental psychology. Particular attention is paid to the interaction between the child's age, individual characteristics, socioeconomic circumstances, and relationships with parents. The analysis supports the importance of creating a safe, stable, emotionally supportive family environment that encourages open communication and contributes to children's healthy psychological development.
Keywords: family relationships, psychological climate, children's mental development, emotional stability, parent-child relationships, family conflict, social adjustment, parenting, psychological safety.

Аннотация: В статье представлен научно-теоретический анализ влияния психологического климата в семейных отношениях на психическое развитие детей, эмоциональную устойчивость, социальную адаптацию, самосознание и формирование межличностных отношений. Рассматривается значение взаимного уважения, эмоциональной поддержки со стороны родителей, последовательности воспитания и благоприятного семейного общения для развития ребёнка. На основе существующих научных исследований анализируются возможные

последствия семейных конфликтов, резкого общения, эмоционального пренебрежения и продолжительного стресса для психологического благополучия и поведения детей. В исследовании используются материалы Всемирной организации здравоохранения, ЮНИСЕФ и научные публикации в области психологии развития. Особое внимание уделяется взаимосвязи возраста ребёнка, его индивидуальных особенностей, социально-экономических условий и характера отношений с родителями. Обосновывается необходимость формирования в семье безопасной, стабильной и эмоционально поддерживающей среды, способствующей полноценному психическому развитию детей.

Ключевые слова: семейные отношения, психологический климат, психическое развитие детей, эмоциональная устойчивость, детско-родительские отношения, семейные конфликты, социальная адаптация, воспитание, психологическая безопасность.

Kirish

Oila inson shaxsining shakllanishi, dastlabki ijtimoiy tajribani egallashi va ruhiy rivojlanishining muhim muhitidir. Bola hayotining ilk bosqichlaridanoq ota-onasi va boshqa yaqin kishilar bilan munosabatlar orqali atrof-muhitni idrok etish, o‘z his-tuyg‘ularini ifodalash, boshqalarning xatti-harakatlarini tushunish va ijtimoiy qoidalarga moslashishni o‘rganadi. Shu sababli oiladagi psixologik muhitni faqat oila a’zolari o‘rtasidagi munosabatlarning tashqi ko‘rinishi bilan cheklab bo‘lmaydi. U hissiy xavfsizlik, o‘zaro ishonch, muloqot sifati, nizolarni hal etish usullari, ota-onaning tarbiyaviy yondashuvi va bolaning individual ehtiyojlariga munosabat kabi omillar majmuasini qamrab oladi.

Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti, UNICEF va Jahon banki hamkorligida ishlab chiqilgan Nurturing Care Framework hujjatida bolaning sog‘lom rivojlanishi uchun salomatlik, yetarli ovqatlanish, xavfsizlik, erta o‘rganish imkoniyatlari va javobchan parvarish o‘zaro bog‘liq shartlar sifatida ko‘rsatilgan [1]. Ushbu yondashuv bola rivojlanishini faqat biologik yetilish bilan emas, balki uning atrofidagi munosabatlar va ijtimoiy sharoitlar bilan ham izohlaydi.

Oilaviy muhitning ahamiyati, ayniqsa, hayotning dastlabki yillarida yaqqol namoyon bo‘ladi. Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti e’lon qilgan materialda homiladorlikdan uch yoshgacha bo‘lgan davr miya rivojlanishining muhim bosqichi sifatida ta’kidlanadi. Mazkur davrda bola xavfsiz, mehrli munosabatlar, yetarli oziqlanish va rivojlantiruvchi ta’sirlarga muhtoj [1]. Biroq bu holat keyingi yosh davrlarida oilaviy muhitning ahamiyati kamayishini anglatmaydi. Maktabgacha, maktab va o‘smirlik davrlarida ham ota-onaning munosabati, oiladagi nizolar va hissiy qo‘llab-quvvatlash bolaning moslashuvi hamda o‘zini anglash jarayoniga ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Oilaviy munosabatlar va bolalarning psixologik holati o‘rtasidagi bog‘liqlik Gordon T. Harold va Ruth Sellers tomonidan 2018-yilda chop etilgan ilmiy sharhda ham ko‘rib chiqilgan. Mualliflar ota-onalar o‘rtasidagi munosabatlar va nizolarning xususiyatlari bolalar hamda o‘smirlardagi psixologik muammolar bilan bog‘liq bo‘lishi mumkinligini ko‘rsatadi [2]. Shu bilan birga, oiladagi har qanday kelishmovchilikni bolaning ruhiy salomatligiga zarar yetkazuvchi hodisa deb baholash to‘g‘ri emas. Nizoning qanchalik keskin kechishi, uning takrorlanishi, bola nizoga qay darajada jalb etilishi va kattalar muammoni qanday hal qilishi muhim ahamiyatga ega.

Mavzuning dolzarbligi oilaviy tarbiya jarayonida bolalarning psixologik ehtiyojlarini hisobga olish, ota-onalarning muloqot madaniyatini rivojlantirish va salbiy oilaviy omillarning oldini olish zarurati

bilan belgilanadi. Oila muhitini ilmiy o‘rganish sog‘lom shaxs shakllanishini qo‘llab-quvvatlovchi amaliy tavsiyalarni ishlab chiqish uchun muhim nazariy asos yaratadi.

Tadqiqotning maqsadi — oiladagi psixologik muhitning farzandlar ruhiy rivojlanishiga ta’sir qiluvchi asosiy mexanizmlarni mavjud ilmiy manbalar asosida tahlil qilish hamda oilaviy munosabatlarni yaxshilashga doir ilmiy asoslangan tavsiyalarni shakllantirish.

Tadqiqot vazifalari oilaviy psixologik muhit tushunchasini izohlash, ijobiy va salbiy oilaviy munosabatlarning ehtimoliy oqibatlarini tahlil qilish, ota-ona va farzand o‘rtasidagi muloqotning ahamiyatini ochib berish hamda ruhiy rivojlanishni qo‘llab-quvvatlash yo‘llarini belgilashdan iborat.

Metodologiya

Mazkur maqola nazariy-tahliliy tadqiqot sifatida tashkil etildi. Tadqiqotda oilaviy munosabatlar, ota-ona va farzand o‘rtasidagi bog‘lanish, emotsional rivojlanish, oilaviy nizolar va bolalarning ruhiy salomatligi masalalariga bag‘ishlangan ilmiy maqolalar, ilmiy sharhlar hamda xalqaro tashkilotlarning metodik hujjatlari o‘rganildi.

Tadqiqotning metodologik asosini tizimli tahlilga yo‘naltirilgan manbalarni o‘rganish, qiyosiy tahlil, ilmiy umumlashtirish va nazariy sintez usullari tashkil etdi. Oilaviy muhit bilan bog‘liq masalalarni yoritishda John Bowlby tomonidan ishlab chiqilgan bog‘lanish nazariyasi, Urie Bronfenbrennerning ekologik tizimlar yondashuvi hamda emotsiyalarni boshqarish rivojlanishiga bag‘ishlangan tadqiqotlar nazariy tayanch sifatida olindi [3; 4; 5].

Manbalarni tahlil qilishda quyidagi yo‘nalishlarga e’tibor qaratildi:

- oiladagi hissiy xavfsizlik va ota-ona bilan bog‘lanishning xususiyatlari;
- ota-onaning tarbiyaviy uslublari va bolaning emotsional rivojlanishi;
- oilaviy nizolar, stress va psixologik moslashuv o‘rtasidagi munosabatlar;
- ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarning oilaviy jarayonlarga ta’siri;
- bolalarning ruhiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlovchi oilaviy va ijtimoiy omillar.

Tadqiqot birlamchi empirik kuzatuv, so‘rovnoma yoki klinik tajriba o‘tkazishni nazarda tutmaydi. Shu bois maqolada yangi respondentlar tanlanmasi, mustaqil hisoblangan statistik ko‘rsatkichlar yoki tajriba natijalari keltirilmagan. Natijalar mavjud ilmiy adabiyotlarning mazmunini qiyosiy tahlil qilish va umumlashtirish orqali shakllantirildi. Bu yondashuv adabiyotlar sharhidan olingan xulosalarni yangi empirik natijalar sifatida taqdim etmaslik imkonini beradi.

Natijalar

Oiladagi psixologik muhitning asosiy tarkibiy qismlari

Ilmiy manbalar tahlili oilaviy psixologik muhitning bola rivojlanishiga ta’sirini bir nechta o‘zaro bog‘liq yo‘nalishda tushuntirish imkonini beradi. Birinchi yo‘nalish — bolaning oilada o‘zini xavfsiz his qilishi. Ikkinchisi — ota-onaning bolaning hissiy ehtiyojlariga munosabati. Uchinchisi — oilada qabul qilingan muloqot va nizolarni hal etish usullari. To‘rtinchisi esa oilaning iqtisodiy va ijtimoiy sharoitlari bilan bog‘liq.

John Bowlby bog‘lanish nazariyasida bolaning asosiy parvarishlovchi shaxs bilan munosabatini keyingi hissiy va ijtimoiy rivojlanishni tushunish uchun muhim omil sifatida ko‘rib chiqadi [3]. Bola o‘z ehtiyojlariga javob beradigan, qiyinchilik paytida yordam ko‘rsatadigan va izchil munosabat

bildiradigan kattalar bilan muloqotda ishonch hissini shakllantirishi mumkin. Bu jarayon bolaning yangi vaziyatlarni o‘rganishi, yordam so‘rashi va o‘z his-tuyg‘ularini ifodalashiga zamin yaratadi.

Mary Ainsworth va uning hamkasblari tomonidan olib borilgan tadqiqotlar ona va bola o‘rtasidagi bog‘lanish shakllarini kuzatish orqali o‘rganishga katta hissa qo‘shgan [4]. Ushbu tadqiqotlar bolaning yaqin kattalar bilan munosabatlarini faqat parvarishning jismoniy jihatlari orqali emas, balki munosabatlarning sezgirligi va javobchanligi orqali ham tahlil qilish zarurligini ko‘rsatadi.

Biroq bog‘lanish nazariyasi bolaning kelajakdagi ruhiy holatini qat’iy belgilab beruvchi model emas. Bolaning rivojlanishi keyingi munosabatlar, hayotiy tajriba, individual xususiyatlar va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash ta’sirida o‘zgarishi mumkin. Shuning uchun oiladagi dastlabki tajribani bolaning butun hayotini oldindan belgilaydigan omil sifatida talqin qilish ilmiy jihatdan asoslanmagan.

Ota-ona munosabatlarining emotsional rivojlanishga ta’siri

Farzandlar o‘z hissiyotlarini anglash va boshqarishni ko‘p jihatdan oiladagi kundalik muloqot orqali o‘rganadilar. Ota-onaning bolaning qo‘rquvi, xafaligi, g‘azabi yoki quvonchiga qanday munosabatda bo‘lishi uning his-tuyg‘ularni ifodalash usullariga ta’sir qilishi mumkin. Agar bola o‘z kechinmalarini kamsitilishdan qo‘rqmasdan ayta olsa, u muammolarni so‘z orqali ifodalash va yordam so‘rash ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun qulay sharoitga ega bo‘ladi.

Amanda Sheffield Morris va hammualliflarning 2007-yildagi tadqiqoti oilaviy muhit bilan bolalar va o‘smirlardagi emotsiyalarni boshqarish o‘rtasidagi bog‘liqlikni uchta asosiy mexanizm orqali tushuntiradi: kuzatish va taqlid qilish, hissiyotlarni boshqarishga qaratilgan ota-onalik amaliyotlari hamda oiladagi emotsional muhit [5]. Ushbu yondashuvga ko‘ra, bola kattalarning nafaqat nasihatlarini, balki g‘azab, kelishmovchilik va stress vaqtida qanday harakat qilishini ham kuzatadi.

Masalan, ota-ona kelishmovchilik paytida bir-birini tinglasa, o‘z pozitsiyasini tajovuzsiz tushuntirsa va murosaga intilsa, bola nizolarni boshqarishning konstruktiv shakllarini kuzatishi mumkin. Aksincha, doimiy haqorat, qo‘rqitish yoki keskin tajovuz mavjud bo‘lgan muhitda bola muloqotning shunday shakllarini odatiy deb qabul qilishi ehtimoli ortadi. Biroq bunday natija barcha bolalarda bir xil namoyon bo‘lmaydi.

Oilaviy nizolar va bolalarning ruhiy holati

Oiladagi nizolar bolaga turlicha ta’sir ko‘rsatadi. Nizoning mazmuni, kuchi, davomiyligi, takrorlanishi va undan keyingi yarashuv jarayoni muhim omillar hisoblanadi. Ota-onalar o‘rtasidagi oddiy fikr farqi bilan muntazam tahqirlash, qo‘rqitish yoki zo‘ravonlikka asoslangan munosabatlarni bir xil hodisa sifatida baholash mumkin emas.

Harold va Sellersning ilmiy sharhida ota-onalar o‘rtasidagi nizolar bolalarning xavfsizlik hissi, emotsional moslashuvi va ruhiy muammolari bilan bog‘liq bo‘lishi mumkinligi ko‘rsatilgan [2]. Ushbu tadqiqot yo‘nalishida nizolarni faqat mavjud yoki mavjud emasligi bo‘yicha tasniflashdan ko‘ra, ularning sifati va bolaga ta’sir etish mexanizmlarini o‘rganish muhim sanaladi.

Rena Repetti, Shelley Taylor va Teresa Seeman tomonidan tayyorlangan Risky Families ilmiy sharhida ziddiyat, tajovuzkorlik va sovuq munosabatlar mavjud oilaviy muhitlar farzandlarning ruhiy hamda jismoniy salomatligiga ta’sir ko‘rsatishi mumkinligi tahlil qilingan [6]. Mualliflar oiladagi salbiy tajribalarni stress jarayonlari va ijtimoiy munosabatlar bilan bog‘liq holda ko‘rib chiqadilar.

Oilaviy nizolar bolaning o‘zini aybdor his qilishiga, xavotirga tushishiga yoki kattalar o‘rtasidagi munosabatlarni nazorat qilishga urinishi bilan namoyon bo‘lishi mumkin. Bunday holatlarda bolaning nizoga bevosita jalb qilinishi, undan bir ota-onani tanlash talab etilishi yoki kattalar o‘rtasidagi ziddiyat uchun mas’ul qilinishi ruhiy bosimni kuchaytirishi ehtimoli mavjud. Shu sababli nizolarni boladan uzoqda, xavfsiz va hurmatga asoslangan shaklda hal qilish muhimdir.

Ijtimoiy sharoit va oilaviy psixologik muhit

Oiladagi psixologik muhitni faqat ota-onalarning shaxsiy xususiyatlari bilan izohlash yetarli emas. Moddiy qiyinchiliklar, ish bilan bandlik, uy-joy sharoiti, ijtimoiy yordamning mavjudligi va ota-onalarning ruhiy holati oilaviy munosabatlarga ta’sir qilishi mumkin.

Rand D. Conger, Katherine J. Conger va Monica J. Martinning 2010-yildagi ilmiy sharhi ijtimoiy-iqtisodiy maqom, oilaviy jarayonlar va individual rivojlanish o‘rtasidagi bog‘liqlikni tahlil qiladi [7]. Mualliflar iqtisodiy sharoitlar oiladagi munosabatlar va tarbiyaviy jarayonlar bilan o‘zaro aloqada ekanini ta’kidlaydilar. Demak, oilaning moddiy qiyinchiliklarini bolaga nisbatan befarqlik yoki noto‘g‘ri tarbiyaning yagona sababi sifatida ko‘rsatish ilmiy jihatdan to‘g‘ri emas.

Urie Bronfenbrennerning ekologik tizimlar yondashuvi ham bolaning rivojlanishini oila, ta’lim muassasasi, mahalla, ijtimoiy xizmatlar va kengroq jamiyat bilan o‘zaro munosabatlarda tushuntiradi [8]. Ushbu nazariyaga ko‘ra, oilaviy muhit boshqa ijtimoiy tizimlardan ajralgan holda faoliyat yuritmaydi. Masalan, ota-onaga ko‘rsatiladigan ijtimoiy yordam, maktab bilan hamkorlik va xavfsiz yashash sharoitlari bolani qo‘llab-quvvatlash imkoniyatlarini kengaytirishi mumkin.

Jahon sog‘liqni saqlash tashkilotining ma’lumotlarida besh yoshgacha bo‘lgan kamida 250 million bola qashshoqlik va tegishli xavf omillari sababli o‘z rivojlanish salohiyatini to‘liq ro‘yobga chiqarmaslik xavfi ostida ekani qayd etilgan [1]. Bu ko‘rsatkich oilaviy psixologik muhitning o‘ziga xos statistik bahosi emas; u erta bolalik rivojlanishiga ta’sir qiluvchi kengroq ijtimoiy omillarni ifodalaydi.

Tahlil va muhokama

Ijobiy oilaviy muhitning himoyalovchi ahamiyati

Tahlil qilingan manbalar oiladagi mehr, izchil munosabat, hissiy qo‘llab-quvvatlash va konstruktiv muloqot bolaning ruhiy rivojlanishi uchun muhim sharoitlar ekanini ko‘rsatadi. Bu omillar bolaning o‘zini qadrlashi, his-tuyg‘ularini boshqarishi, mustaqil qaror qabul qilishga tayyorligi va boshqalar bilan munosabat o‘rnatish ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam berishi mumkin [3; 5; 6].

Ijobiy oilaviy muhit ota-onaning farzandini barcha qiyinchiliklardan himoya qilishi yoki uning har bir istagini bajarishini anglatmaydi. Aksincha, bola ehtiyojlarini tushunish, yoshiga mos talablar qo‘yish, xatolarini kamsitmasdan tushuntirish va mustaqillik uchun imkoniyat yaratish muhim hisoblanadi. Chegaralar aniq va izchil bo‘lsa, bola o‘z xatti-harakatlarining oqibatlarini tushunish hamda mas’uliyatni o‘z zimmasiga olishni o‘rganadi.

Diana Baumrindning ota-onalik uslublariga bag‘ishlangan tadqiqotlari tarbiyaviy talablar va ota-onaning munosabat xususiyatlarini birgalikda tahlil qilishga asos yaratgan [9]. Ushbu yondashuv doirasida ota-onaning talabchanligi va bolaga ko‘rsatadigan hissiy javobchanligi o‘rtasidagi muvozanat muhimdir. Biroq tarbiya uslublarining ta’siri madaniy sharoit, bolaning yoshi va individual xususiyatlariga qarab farqlanishi mumkin.

Shu nuqtayi nazardan, samarali tarbiya qat'iy nazorat yoki cheklanmagan erkinlikka emas, balki mehr, izchillik, tushuntirish va yoshga mos mas'uliyatga tayanishi lozim. Ota-onaning o'z xatti-harakatlarini nazorat qilishi, xato qilganida uzr so'rashi va farzandining fikrini tinglashi ham sog'lom oilaviy munosabatlarni shakllantirishda ahamiyatlidir.

Salbiy oilaviy muhitning ehtimoliy oqibatlari

Doimiy keskinlik, emotsional sovuqlik, haqorat va qo'rqitish mavjud bo'lgan oilalarda bolaning ruhiy xavfsizligi zaiflashishi mumkin. Bunday sharoitda ayrim bolalarda xavotir, o'ziga ishonchsizlik, ijtimoiy chekinish, tajovuzkor xulq yoki o'qishga diqqatni jamlashdagi qiyinchiliklar kuzatilishi ehtimoli mavjud. Ushbu belgilar faqat oilaviy muhit bilan izohlanmaydi: ular boshqa psixologik, biologik va ijtimoiy omillar bilan ham bog'liq bo'lishi mumkin [2; 6; 10].

Edward D. Barker va Theodore E. Maughan tomonidan olib borilgan tadqiqotlar oilaviy munosabatlar, ota-onalik va bolalardagi xulqiy muammolar o'rtasidagi bog'liqliklarni o'rganishga qaratilgan [10]. Bunday tadqiqotlar oilaviy sharoitni bolaning rivojlanishini tushuntiruvchi omillardan biri sifatida ko'rib chiqish zarurligini ko'rsatadi. Shu bilan birga, statistik bog'liqlikning mavjudligi har doim ham bir omil ikkinchisiga bevosita sabab bo'lganini anglatmaydi.

Oilaviy muhitni baholashda bolaning xulqini darhol «tarbiyasiz» yoki «muammoli» deb belgilash o'rniga, uning ortida turgan ehtiyojlar va vaziyatlarni o'rganish maqsadga muvofiq. Masalan, tajovuzkor xulq ba'zan bolaning o'z hissiyotlarini boshqarishda qiynalayotgani yoki o'zini xavfsiz his qilmayotganidan darak berishi mumkin. Bunday holatda faqat jazolashga asoslangan yondashuv muammoning asl sabablarini bartaraf etmasligi mumkin.

Oilaviy zo'ravonlik mavjud bo'lgan vaziyatlarni oddiy kelishmovchiliklardan farqlash zarur. Zo'ravonlik, tahdid yoki bolaning xavfsizligiga bevosita tahdid mavjud bo'lsa, birinchi navbatda bolaning xavfsizligini ta'minlash va tegishli mutaxassislar yordamiga murojaat qilish talab etiladi.

Bolaning yosh xususiyatlari va individual farqlar

Oilaviy muhitning ta'siri bolaning rivojlanish bosqichiga qarab turlicha namoyon bo'lishi mumkin. Erta bolalikda muntazam parvarish, yaqinlik va sezgir munosabatlar muhim o'rin tutadi. Maktabgacha yoshda til rivoji, o'yin, taqlid va hissiyotlarni ifodalash ko'nikmalari oiladagi muloqot bilan chambarchas bog'liq. Maktab yoshida esa o'qish faoliyati, tengdoshlar bilan munosabat va o'zini baholash masalalari muhimlashadi. O'smirlik davrida mustaqillik, shaxsiy chegaralar va ota-ona bilan ishonchli muloqotga bo'lgan ehtiyoj ortadi.

Biroq ushbu davrlashtirish umumiy rivojlanish tendensiyalarini ifodalaydi. Har bir bolaning rivojlanish sur'ati va ehtiyojlari o'ziga xos. Bir xil oilaviy sharoitda ulg'aygan aka-uka yoki opa-singillarning reaksiyalari ham farq qilishi mumkin. Temperament, avvalgi tajriba, sog'liq holati, ta'lim muhiti va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash bu farqlarga ta'sir ko'rsatadi.

Shuning uchun ota-onalar farzandlarni bir-biri bilan solishtirishdan ko'ra, har bir bolaning individual xususiyatlarini tushunishga intilishlari kerak. Bolaning yoshiga mos tushuntirish, mustaqil fikr bildirishiga imkon berish va xatolarini o'rganish jarayonining tabiiy qismi sifatida qabul qilish ruhiy rivojlanishni qo'llab-quvvatlashi mumkin.

Oila muhitini yaxshilashning amaliy yo‘nalishlari

Ilmiy manbalar tahlilidan kelib chiqib, oiladagi psixologik muhitni yaxshilash uchun quyidagi yo‘nalishlarni ajratish mumkin.

Ochiq va hurmatli muloqotni shakllantirish. Ota-onalar bolaning gapini bo‘lmasdan tinglashi, uning hissiyotlarini inkor qilmasligi va muammolarni haqorat ishlatmasdan muhokama qilishi lozim. Bolaning his-tuyg‘usini tan olish uning har qanday xatti-harakatini ma’qullash degani emas. Masalan, bolaning jahli chiqqanini tushunish mumkin, biroq boshqalarni urish mumkin emasligi aniq tushuntiriladi.

Oilaviy nizolarni konstruktiv hal qilish. Kattalar kelishmovchiliklarni tahdid, kamsitish va zo‘ravonliksiz hal qilishga intilishlari kerak. Bola nizoga guvoh bo‘lganida, uni aybdor qilish yoki ota-onadan birining tarafini olishga majburlashdan saqlanish zarur.

Izchil tarbiya va aniq chegaralarni belgilash. Oiladagi qoidalar bolaning yoshiga mos, tushunarli va imkon qadar barqaror bo‘lishi kerak. Jazo o‘rniga xatti-harakatning oqibatlarini tushuntirish, ijobiy xulqni e’tirof etish va muammoni birgalikda hal qilishga e’tibor qaratish maqsadga muvofiq.

Ota-onalarning ruhiy holatini qo‘llab-quvvatlash. Haddan tashqari charchoq, iqtisodiy bosim va davomli stress kattalarning farzand bilan muloqotiga salbiy ta’sir qilishi mumkin. Shu sababli ota-onalarga ijtimoiy yordam, psixologik maslahat va zarur hollarda ruhiy salomatlik bo‘yicha professional yordam ko‘rsatish oilaviy muhitni yaxshilashning muhim qismidir [1; 7].

Oila va ta’lim muassasasi hamkorligini kuchaytirish. Ota-onalar, o‘qituvchilar va maktab psixologlari o‘rtasidagi hamkorlik boladagi o‘zgarishlarni erta payqash va tegishli yordamni tashkil etishga ko‘maklashadi. Bunda bolaning shaxsiy hayotiga hurmat, maxfiylik va uning manfaatlarini ustuvor qo‘yish tamoyillariga rioya qilish zarur.

Muhokamaning muhim jihati shundaki, oilaviy muhitni yaxshilash faqat ota-onalarning individual mas’uliyati bilan cheklanmaydi. Ijtimoiy xizmatlar, ta’lim muassasalari, sog‘liqni saqlash tizimi va mahalliy hamjamiyatning qo‘llab-quvvatlashi ham muhim. Jahon sog‘liqni saqlash tashkilotining erta rivojlanish bo‘yicha tavsiyalari ham bolaga yordam ko‘rsatishda ota-onalar va parvarishlovchilar ehtiyojlarini hisobga olish, javobchan parvarish hamda erta o‘rganish imkoniyatlarini qo‘llab-quvvatlashni ta’kidlaydi [11].

Tadqiqotning cheklovi shundan iboratki, maqolada O‘zbekiston hududida o‘tkazilgan mustaqil empirik tadqiqot yoki milliy reprezentativ tanlanma ma’lumotlari tahlil qilinmadi. Shu sababli xalqaro adabiyotlardan olingan xulosalarni O‘zbekiston oilalariga to‘liq va bir xil darajada tatbiq etish mumkin, deb hisoblash uchun qo‘shimcha mahalliy tadqiqotlar zarur. Kelgusida bolaning yoshi, yashash hududi, oilaning ijtimoiy-iqtisodiy holati, ota-onalik uslubi va ruhiy salomatlik ko‘rsatkichlarini hisobga olgan empirik tadqiqotlar o‘tkazish mavzuni chuqurroq yoritishga yordam beradi.

Xulosa

Oila munosabatlaridagi psixologik muhit farzandlarning ruhiy rivojlanishi bilan bog‘liq muhim omillardan biridir. Ilmiy adabiyotlar tahlili bolaning hissiy xavfsizligi, ota-onaning javobchan munosabati, izchil tarbiya va konstruktiv muloqot uning emotsional hamda ijtimoiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashi mumkinligini ko‘rsatadi.

Oilaviy nizolarning ta’siri ularning mavjudligigagina emas, balki keskinligi, takrorlanishi, davomiyligi va hal etilish usullariga ham bog‘liq. Doimiy tajovuz, haqorat, qo‘rqitish va emotsional befarqlik ayrim bolalarda xavotir, ijtimoiy moslashuv qiyinchiliklari yoki xulqiy muammolar bilan

bog‘liq bo‘lishi mumkin. Biroq bunday oqibatlar muqarrar emas, chunki bolaning rivojlanishiga individual xususiyatlar va boshqa ijtimoiy omillar ham ta’sir ko‘rsatadi.

Tadqiqotning nazariy umumlashtirishlari asosida quyidagi xulosalar shakllantirildi:

- oilada bolaning fikri va hissiyotlariga hurmat bilan munosabatda bo‘lish ruhiy xavfsizlikni qo‘llab-quvvatlaydi;
- ota-onaning nizolarni konstruktiv hal qilishi bolaga ijtimoiy muloqotning ijobiy namunalarini ko‘rsatadi;
- yoshga mos talablar, izchil qoidalar va hissiy qo‘llab-quvvatlash muvozanati tarbiya jarayonining muhim shartlaridir;
- ota-onalarning ruhiy holati va oilaning ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarini hisobga olish bolani qo‘llab-quvvatlash choralarini samarali tashkil etishga yordam beradi;
- oila, maktab, psixologik xizmatlar va ijtimoiy muassasalar hamkorligi bolalarning ruhiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash imkoniyatlarini kengaytiradi.

Umuman olganda, farzandlarning sog‘lom ruhiy rivojlanishi uchun oilada mehr, ishonch, xavfsizlik, izchillik va o‘zaro hurmatga asoslangan munosabatlarni shakllantirish muhimdir. Mazkur yo‘nalishda mahalliy sharoitni hisobga olgan empirik tadqiqotlar o‘tkazish, ota-onalarning psixologik savodxonligini oshirish va oilalarni qo‘llab-quvvatlovchi xizmatlarni rivojlantirish ilmiy hamda amaliy ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. World Health Organization, UNICEF, World Bank Group. Nurturing Care for Early Childhood Development: A Framework for Helping Children Survive and Thrive to Transform Health and Human Potential. Geneva: WHO, 2018. — 55 b. (Foydalanilgan qism: 1–16-betlar).
2. Harold G. T., Sellers R. Annual Research Review: Interparental Conflict and Youth Psychopathology: An Evidence Review and Practice-Focused Update // Journal of Child Psychology and Psychiatry. — 2018. — Vol. 59, No. 4. — P. 374–402. DOI: 10.1111/jcpp.12893.
3. Bowlby J. Attachment and Loss. Vol. 1: Attachment. — New York: Basic Books, 1969. — 428 p.
4. Ainsworth M. D. S., Blehar M. C., Waters E., Wall S. Patterns of Attachment: A Psychological Study of the Strange Situation. — Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 1978. — 391 p.
5. Morris A. S., Silk J. S., Steinberg L., Myers S. S., Robinson L. R. The Role of the Family Context in the Development of Emotion Regulation // Social Development. — 2007. — Vol. 16, No. 2. — P. 361–388. DOI: 10.1111/j.1467-9507.2007.00389.x.
6. Repetti R. L., Taylor S. E., Seeman T. E. Risky Families: Family Social Environments and the Mental and Physical Health of Offspring // Psychological Bulletin. — 2002. — Vol. 128, No. 2. — P. 330–366. DOI: 10.1037/0033-2909.128.2.330.
7. Conger R. D., Conger K. J., Martin M. J. Socioeconomic Status, Family Processes, and Individual Development // Journal of Marriage and Family. — 2010. — Vol. 72, No. 3. — P. 685–704. DOI: 10.1111/j.1741-3737.2010.00725.x.
8. Bronfenbrenner U. The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design. — Cambridge, MA: Harvard University Press, 1979. — 330 p.
9. Baumrind D. Effects of Authoritative Parental Control on Child Behavior // Child Development. — 1966. — Vol. 37, No. 4. — P. 887–907. DOI: 10.2307/1126611.

10. Evans G. W. The Environment of Childhood Poverty // American Psychologist. — 2004. — Vol. 59, No. 2. — P. 77–92. DOI: 10.1037/0003-066X.59.2.77.
11. World Health Organization. Improving Early Childhood Development: WHO Guideline. — Geneva: World Health Organization, 2020. — 80 p. (Foydalanilgan qism: 1–18-betlar). ISBN: 978-92-4-000209-8.
12. Shonkoff J. P., Garner A. S., Siegel B. S., Dobbins M. I., Earls M. F., McGuinn L., Pascoe J., Wood D. L. The Lifelong Effects of Early Childhood Adversity and Toxic Stress // Pediatrics. — 2012. — Vol. 129, No. 1. — P. e232–e246. DOI: 10.1542/peds.2011-2663.